

DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2023-37-06>

УДК: 930.23:271.2-79

В. П. ПОТОЦЬКИЙ, канд. істор. наук,

доцент кафедри українознавства

e-mail: v.pototsky@karazin.ua ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6322-3581>

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,

майдан Свободи, 6, м. Харків, 61022, Україна

ФЕНОМЕН РЕЛІГІЙНОГО ДИСПУТУ ЯК ОДНІЄЇ З МІСІОНЕРСЬКИХ ПРАКТИК (НА ПРИКЛАДІ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ПОЧАТКУ ХХ ст.).

Мета. Стаття має за мету розглянути процес поширення практики проведення релігійних диспутів в Харківській губернії на початку ХХ ст. Публічні дискусії між православними місіонерами та представниками місцевого сектантства й старообрядництва висвітлюються як одна з форм складних міжконфесійних взаємин в регіоні.

Методологія дослідження. Методологічну основу статті складають принципи історизму та об'єктивності, реалізовані із застосуванням низки методів: загальнологічних (аналізу та синтезу), а також класифікаційного, компаративного та метода періодизації.

Наукова новизна. Уперше у вітчизняній історіографії предметом спеціального наукового дослідження стала інтелектуальна складова практичної діяльності окремих функціонерів внутрішньої місії РПЦ в окремо взятій єпархії. На підставі місіонерських звітів, репортажів світських публіцистів та повідомлень з боку сектантів розглянуто роль організаторів цих диспутів, окреслено коло питань, що розглядалися, проаналізовано особливості поведінки безпосередніх учасників.

Висновки. На початку ХХ століття міжконфесійна ситуація в Харківській губернії помітно загострилася. Відзначалися численні випадки неповаги до православних священиків, блюзнірства та навіть насильства з боку сектантів різних напрямків. Відповідно й представники релігійної більшості дуже часто вдавалися до агресивної поведінки. Повернути протистояння в площину конкуренції ідей спробували нові місіонери І. Айвазов та Д. Боголюбов. Саме їм належить ініціатива по впровадженню в публічний простір відкритого диспуту між представниками офіційної церкви та адептами інших релігійних рухів. Це стало особливо актуальним після законів 1905-1906 рр., що декларували свободу сумління в Російській імперії. Нова практика доволі швидко викликала щирий інтерес та завоювала симпатії широкого кола мешканців Харківської губернії. Ці зустрічі зазвичай збирали велику кількість глядачів, висвітлювалися в пресі, обговорювалися на вулиці. Проте головним недоліком подібних дебатів залишалася суб'єктивність сприйняття їх результатів представниками протиборчих сторін, коли за відсутності чітких критеріїв перемоги, кожен міг приписати собі успіх у такому поєдинку.

Ключові слова: релігійний диспут, місіонери, секти, Харківська губернія.

Як цитувати: Потоцький В.П. Феномен релігійного диспуту як однієї з місіонерських практик (на прикладі Харківської губернії початку ХХ ст.). Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. 2023. Вип. 37. С.60-66. DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2023-37-06>

In cites: Pototsky V. P. (2023). The phenomenon of religious dispute as missionary activity (on the example of Kharkiv province at the beginning of the XX century). *V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin «History of Ukraine. Ukrainian Studies: Historical and Philosophical Sciences»*, Issue 37, (60-66), DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2023-37-06> (in Ukrainian)

©Потоцький В. П., 2023

Початок нового ХХ сторіччя відзначився прикрою низкою негараздів, з якою довелося зіткнутися духовенству Харківської єпархії і, насамперед, діячам внутрішньої місії. Духовне життя регіону не минули ті нові деструктивні процеси, які поступово охоплювали все російське суспільство. Виступ сектантів-толстовців у селищі Павлівки Сумського повіту, що супроводжувався пограбуванням та зруйнуванням місцевої церкви-школи; публічний акт скривдження ікон сектантами-штундистами села Іскрисківщина того ж самого повіту; масові заворушення у Харківській духовній семінарії, які зірвали учбовий процес – усе це не надавало духовенству приводу для оптимізму. Згодом ситуацію ще більш ускладнили імператорські маніфести 1905 року про свободу совісті, які засмучували та навіть лякали православних священиків, але дуже підбадьорювали представників невизнаних до того релігійних рухів. Ці останні цілком ігнорували заборону на агітацію, та активно несли свої різноманітні вчення у маси. Сектанти по містах та селах вже більше не звертали уваги на осіб духовного звання, нехтували та відверто з них глузували. Сектанти «... нахабно дивляться в обличчя священикові, що йде назустріч, сміються, навмисно обертаються спиною, сідають, тощо» [15, ф. 40, оп. 71, спр. 1702. арк. 41].

Ситуація була ледве не катастрофічною; втративши велику частку державної підтримки у справі боротьби з розколом, Російська православна церква (далі – РПЦ) залишилась сам на сам з цим небезпечним для неї явищем. Обставини вимагали негайного осмислення, перегляду та реформування існуючих заходів щодо профілактики поширення сектантства. Серед духовенства та симпатиків православ'я з числа світських осіб розпочалася жвава полеміка про причини сектантської навали. Треба віддати належне священикам, які досить самокритично вказували на недоліки в освіті багатьох своїх колег. Зокрема й визнавали, що «...недостатня освіта духовенства останньої половини минулого сторіччя була причиною сильного поширення раціоналістичного та містичного сектантства на півдні Росії» [7, с. 828].

В перші роки ХХ ст. на усіх рівнях спостерігається справжня хвиля самокритики з боку харківського кліру. Так, архієпископ Харківський та Охтирський Арсеній казав: «На недоліках, пороках та службових упущеннях священиків будується успіх у наших парафіях сект та іновірних пропагандистів... Уся енергія та фанатичний запал лжевчителів розраховані на особисті недоліки духовенства» [2, с. 480]. Найгостріше відчували небезпечні тенденції православні місіонери. Їх дуже не задовольняло ставлення багатьох нових пастирів до своїх обов'язків, що значно шкодило спільній справі, а саме утриманню вірян у лоні РПЦ. Місіонер І. Гораїн писав: «Вже на шкільній лаві майбутні кандидати священства часто пестують мрію про теплі місця з принадним кушем. Все, що вимагає турбот, праці та енергії... – сектантство, розкол – для багатьох з них – небезпечне лихо» [6, с. 397]. Проте не лише молоді священослужбовці являли собою поганий приклад безталанності. Так, у 1907 році Харківська Духовна консисторія вела справу проти старого за віком священика с. Петрівка Ізюмського повіту А. Ніколаєвича «...внаслідок того, що він не відповідає своєю діяльністю місіонерським потребам парафії» [15, ф. 40, оп. 71, спр. 2152, арк. 2]. В бесідах із сектантами: «...тексти Святого Письма приводив не до речі та не в доказ тієї істини. Й давав сектантам привід для оптимістичної відсічі» [Там само]. Усі ці недоліки призвели до ганебного для православних акту: масового хрещення новонавернених штундистів в річці поблизу села. Для православного кліру Харківської єпархії цей акт став справжнім «ляпасом». На низький рівень знань у духовному середовищі вказував і єпархіальний місіонер І. Айвазов. Наприклад, він наводив факт, що єдиновірський священик хутора Кряковки Старобельського повіту Лука Кряковцев був не в змозі переконати навіть власного батька – глаголевого старообрядця [15, ф. 40, оп. 71, спр. 1702. арк. 62] (врешті решт йому це вдалося, але тільки у 1913 р. [10, с. 780]).

На нашу думку, причина невдач внутрішньої місії полягала в недосконалості старих протисектанських засобів боротьби, що обмежувалася збиранням інформації про релігійних дисидентів, розповсюдженням популярних книжок та брошур про православну віру та приватними бесідами із «заблудлими». В деяких місцевостях професійні місіонери та парафіяльні батюшки обмежувалися тільки роботою з православними, щоб утримати їх від сектантської спокуси. Тобто дотримувалися суто оборонної тактики, намагаючись не

відвойовувати нові позиції, а просто зберігати старі. З книжок, що розповсюджували місіонери, сектанти відверто глузували, а приватні бесіди не могли привести до бажаного результату, бо навіть поразка сектанта в полеміці не мала резонансу. Часто місіонери доносили, що розкольницька завзятість перевищувала їхні доводи [15, ф. 40, оп. 45, спр. 822, арк. 5]. Інколи проповідникам доводилося чути неввічливі відповіді: «Досить балакати, а то вже в нас вуха попухли від ваших бесід» [15, ф. 40, оп. 83, спр. 138, арк. 46-47].

Можемо припустити, що у випадку подальшого поглиблення існуючої кризи РПЦ на Харківщині чекала б локальна катастрофа, на зразок тих, що згодом мали місце у деяких південноукраїнських єпархіях. Але з 1904 р. намітилися деякі тенденції до перелому в тривалій боротьбі РПЦ з релігійним дисидентством на Слобожанщині. Ці зміни насамперед пов'язані з іменами Олексія Дородніцина, що отримав у тому році посаду єпископа Сумського, Іоана Айвазова, одночасно призначеного харківським єпархіальним місіонером (протисектантським) та Самсона Холопова – протирозкольничого місіонера. А. Дородніцин та І. Айвазов були дуже освіченими проповідниками, що тривалий час працювали на півдні України у середовищі штундистів, хлистів та молокан. Літератори, автори багатьох розвідок і навіть ґрунтовних праць з історії сектантства, постійні співробітники місіонерських видань, вони мали величезний багаж теоретичних знань (А. Дородніцин та І. Айвазов вдвох написали ледве не половину всіх дореволюційних книжок та статей, присвячених «сектантській проблемі»), особисті практичні напрацювання та глибоку віру у корисність своєї справи. Холопов не був такою відомою людиною, як його колеги, але також мав немалий досвід та завзято ставився до своїх обов'язків. Як єдиновірець (колишній старообрядець), Холопов добре знав усі тонкощі старовірського вчення та ментальності й однаково впевнено відчував себе у розмові із розкольниками будь-якого напрямку.

Єпископ Олексій одразу ж приступив до керування місіонерською справою в єпархії, а І. Айвазов разом із С. Холоповим перейшли до практичної роботи. Секрет їхнього успіху полягає у публічному диспуті – неординарному засобі переконання, який до того священиками РПЦ вживався доволі рідко. Місіонери давали собі раду, що то є дуже ризикований крок, бо у випадку будь-якої помилки з боку православного проповідника буде посоромлений не тільки він сам, але й усі його прибічники. Водночас це торкалося й сектантів, яким відтепер доводилося на високому рівні розмовляти на богословські теми, до чого більшість з них була не готова.

Таким чином, релігійний диспут мав стати тією «таємною зброєю», що була покликана переломити хід міжконфесійного протистояння на Слобожанщині, оскільки православні місіонери тепер прагнули помірятися силами зі своїми опонентами на їхньому полі, тобто у натовпі. Обидві сторони конфлікту добре усвідомлювали, що публічна бесіда, як інтелектуальний двобій з рівними умовами, мала величезне пропагандистське значення, а головне, цілком відповідала демократичним настроям того часу.

Подорожі місіонерів С. Холопова та І. Айвазова значно оживили духовне життя єпархії. Згідно з їхніми щорічними звітами до Харківської Духовної консисторії, можна говорити про певний успіх місії. Так, наприклад, у с. Терновом Зміївського повіту С. Холопов зібрав старообрядців на публічну бесіду, «...але ті відмовились відповідати, посилаючись на власну неписьменність та незнання Святого Письма. Деякі висловлювалися настільки недолуго, що викликали сміх навіть серед своїх одновірців. Деякі дякували» [15, ф. 40, оп. 71, спр. 1702, арк. 62]. На бесіді були присутні і місцеві православні священики. На публічному диспуті у с. Боровому керівник розкольників посилався на свою старечу глухоту [Там само]. У с. Кармазіновці Куп'янського повіту старообрядці через безсилля щось відповісти обіцяли виписати начотчика з самого Саратова [15, ф. 40, оп. 71, спр. 1702, арк. 63]. Харківський єпархіальний місіонер І. Айвазов на хут. Шаром Валківського повіту «...мав тривалу бесіду з місцевими хлистами, де цілком переміг їхню “богородицю” Марфу Цибульникову – православні раділи, та з великим зусиллям доводилося утримувати прояви гніву з боку хлистів» [15, ф. 40, оп. 71, спр. 1702, арк. 66]. У с. Яблучному Богодухівського повіту «...шляхом тривалих публічних бесід зняв очарування сектантів з селян. Деякі заявили:

«Подумаємо, мабуть і повернемося (у лоно РПЦ – В.П.)» [Там само]. 17 вересня 1904 р. І. Айвазов перебував на місіонерському з'їзді в Ординці, де провів показовий диспут із сектантами. Багато делегатів з'їзду взагалі вперше бачили публічну протисектантську бесіду [15, ф. 40, оп. 71, спр. 1702, арк. 71].

Але справжнім своїм тріумфом О. Дородніцин та І. Айвазов вважали публічні «двобої» з харківськими дисидентами. На Основі у будинку пана Квітки (будинок народного театру) 14 листопада 1904 року відбулася перша зустріч: «Зала театру наповнилася масою слухачів... тут знаходилося багато з міського духовенства та учні V й VI класів семінарії разом із своїм керівництвом» [15, ф. 40, оп. 71, спр. 1702, арк. 59]. Преосвященний Олексій розповів про відношення православної церкви до заблудних. Потім І. Айвазов запропонував бесіду на тему «джерела християнського віровчення». Але на пропозицію висловлюватися жоден з присутніх сектантів не наважився щось сказати. Це було сприйнято як їхню поразку. І на другу бесіду 12 грудня 1904 р. «слухачів зібралося ще більше, навіть багато з них не потрапили до зали» [Там само]. Такий ажіотаж може бути пояснений не стільки першою перемогою місіонера Айвазова, скільки рекламою – газета «Харківські губернські відомості» заздалегідь повідомила про час та тематику саме другого диспуту [13, с. 3]. Цього разу було запропоновано висловлюватися з теми «Про таїнство священства». Несподівано для багатьох у залі знайшовся й дисидент, готовий до словесного двобою. Ним виявився харківський дворянин Олександр Михайлович Бодянський, завзятий апологет толстовського вчення. Дуже яскрава особистість, він писав книжки про питання віри, публікував численні статті у сектантських та ліберальних виданнях, постійно листувався з графом Л.М. Толстим, вже навіть встиг побувати в ув'язненні та на засланні через свої релігійні переконання. Погляди Бодянського на той час являли собою симбіоз толстовства та духоборства, а в чомусь були спільними і з деякими постулатами харківських штундистів. Під час дискусії з місіонером О.М. Бодянський спочатку намагався відстоювати те положення, що пастирем зветься у Святому Письмі будь-яка людина, що навчає іншу добру, й, відповідно, жодного інституту пастирів не існує [15, ф. 40, оп. 71, спр. 1702, арк. 60]. Коли місіонер відкинув ствердження пана Бодянського цілою низкою цитат із Святого Письма, той раптом заперечив авторитет самого Святого Письма та єдиним критерієм істини назвав людський розум. Потім виявилось, що Бодянський відкидає божеську гідність Ісуса Христа, та вважає його за звичайну людину, яка праведно жила. У залі сприйняли подібний пасаж дуже негативно. І. Айвазов виглядав переможцем, констатуючи: «...ось до якої згубної омани може призвести людину відхід від Церкви Православної» [Там само]. В своєму звіті він відзначив: «Бесіда ознайомила вихованців семінарії з прийомами місіонерської полеміки та розкрила перед численними слухачами лжевчення сектантства. Загальне враження від бесіди було сильним та для православних – відрадним» [Там само].

Харківський клір поступово піднісся духом та з новими силами вдавався до боротьби з розколом в єпархії. Священик Д. Ромашков писав тоді: «Ми повинні вплинути на них (сектантів – В.П.) так, щоб, як пророкував Захарія, "повернути серця отців дітям, а непокірним склад думок праведників, щоб представити Господу народ приготовлений"» [9, с. 112]. Внаслідок жорсткої конкурентної боротьби за вірян вдосконалювалося мистецтво спору не тільки професійних місіонерів, але й звичайних парафіяльних священиків. Так, у звіті харківського єпархіального місіонера за 1904 р. йдеться про те, що сільські пастирі Н. Чепурін, І. Захар'єв, І. Любарський, А. Мігулін, М. Петров, Н. Загоровський самі, без допомоги, успішно впроваджують в своїх парафіях традиції протисектантської бесіди [15, ф. 40, оп. 71, спр. 1702, арк. 79].

Дійсно, харківським священикам тепер доводилося вивчати безліч матеріалів про старообрядців та сектантів, готуючись до диспутів, які подальше ставали все більш частішими та серйознішими, бо протилежна сторона теж зробила висновки із своїх попередніх поразок. У подальші роки (й після того, як в єпархії вже змінилися керівники внутрішньої місії) диспути ставали все більш гострішими. Так, наприклад, старообрядницький священик (Австрійської ієрархії) слободи Нижня Богданівка Іларіон Новіков у вересні 1908 р. запросив до своєї громади відомого старообрядницького проповідника О. Лукіна, чим просто збентежив

рядових місіонерів та навіть їх єпархіального очільника прот. Т.І. Буткевича. Крім того, до Нижньої Богданівки на диспут мав приїхати з Москви «завзятий поборник розколу Варакін» [15, ф. 40, оп. 97, спр. 522, арк. 26-33]. Православна сторона тоді всіляко намагалася уникнути публічної дискусії, що однозначно було сприйнято старовірами як ознаку слабкості.

Старообрядці-безпопівці згодом також відчували себе більш впевнено й почали не тільки охоче відвідувати диспути, а ще й самостійно їх влаштовувати. У 1905 році на Харківщину із сусідньої Воронежської губернії прибув досвідчений протирозкольничий місіонер Я.Ф. Глаголев, який оселився у селі Вільховатка Вовчанського повіту. Місцеві старообрядці на чолі з начотчиком С.Н. Орловим наполегливо запрошували його на диспути [11, с. 275]. Я.Ф. Глаголев, з його власних слів, часто перемагав у дискусіях, але розкольники були непохитні у своїх переконаннях. «Що робити, будемо жити як живемо, а у вашу віру не підемо», – з такими словами старообрядці вставали та розходилися по домівках [5, с. 917].

Однак, коли за часів реакції духовна та світська влада губернії отримали фактичну можливість поновити репресії проти релігійних дисидентів, «гра у демократію» у вигляді публічних диспутів поступово закінчилася. І сталося це через тих самих сектантів, які вже просто не хотіли брати участь у будь-яких дискусіях. На нашу думку, така зміна передусім пов'язана з усвідомленням марності подібних диспутів: все одно місіонери писали у пресі про свої переконливі перемоги та повну професійну нездатність сектантських проповідників. Так, у № 575 «Харківських губернських відомостей» за 1910 р. була розміщена стаття місіонера Л. Кунцевича «Бесіда зі штундистом», де описувалася його зустріч з відомими баптистами А. Альохіним та П. Дацько, що відбулася 6 грудня у селі Семенівка Ізюмського повіту. Звичайно, там звітувалося про повну перемогу православних [4, с. 5], в той самий час, як сам А. Альохін у часописі «Баптист» стверджував, що верх одержали сектанти [3, с. 55].

Яскравим прикладом зневажливого ставлення православних місіонерів до сектантів стали події у селі П'ятиницькому Вовчанського повіту, куди Л. Кунцевич запросив баптистів на публічні дебати, розмістив у газетах рекламу, але не повідомив місцеву поліцію, унаслідок чого сектанти, які прийшли для розмови, ризикували бути заарештовані за недозволене зібрання [5, с. 109]. Помічник харківського єпархіального місіонера О. Бушев, який прибув для розмови, поведив себе досить нахабно, замість богословської дискусії звинувачував баптистів у тому, що вони начебто після та під час зібрань «...бігають ковтнути горілки до готелю Ліхача», називав пресвітера Харківської громади «рукомазанім», насміхався з лисої голови А. Альохіна [5, с. 109]. Проте сам О. Бушев після зустрічі з баптистами помістив у «Харківських губернських відомостях» статтю під назвою «Штундистське "благочестя"», де собі, звісно, приписував повну перемогу [7, с. 4-5]. Природно, що сектанти вже не хотіли відвідувати бесіди, де їх могли чекати провокації та образи. Крім того, існувала загроза, що дисидентів можуть під час диспуту просто побити. Так, у 1911 р. у селі Велика Бабка Вовчанського повіту ватажки сектантів з цієї причини не прийшли на диспут [14, с. 25]. Сам єпархіальний місіонер Л. Кунцевич у цей час зазначав, що сектанти повсюдно виступають категорично проти проведення публічних бесід, наводячи з послання до Тіта та другого послання до Тимофія наступні слова: «...нерозумних же змагань, та родословій, та суперечок, та чвар про закон уникайте, бо вони є некорисними та суєтними» [8, с. 5].

Таким чином, на самому початку ХХ ст. складну, навіть кризову ситуацію, що склалася у Харківській єпархії, православним повільно вдавалося долати завдяки несамовитій праці місіонерів, які вдалися до ризикованої, але дуже ефективної практики. Публічний диспут, як різновид змагання, вимагав від духовної особи досконалих знань, освіченості, майстерності та виводив міжконфесійні стосунки на якісно інший рівень. В усілякому разі, за умов чесної боротьби, такі дебати могли стати одним із дієвих засобів проповіді. Поразка, відмова або ухиляння від них могли однозначно трактуватися вірянами лише як свідчення повної некомпетентності керівників тієї чи іншої релігійної групи.

Список використаної літератури

1. Алєхин А. Прodelка Харьковского миссионера. *Бантист*. 1911. № 4. С. 109-110.
2. Арсений (Брянцев) архиепископ. Желательные церковные реформы на предстоящем всероссийском Поместном Соборе. *Вера и разум*. 1907. № 16. С. 467-498.
3. Беседа со штундистом А. Алєхиным. *Бантист*. 1911. № 7. С. 54-55.
4. Бушев А. Штундистское "благочестие". *Харьковские губернские ведомости*. 1911. № 629. С. 5.
5. Глаголев Я. Темнота раскольничая. *Вера и разум*. 1906. Т. 2. С. 914-917.
6. Гораин И. Идеал пастырства и мирские чаяния современного духовенства. *Вера и разум*. 1907. № 9. С. 394-402.
7. Гораин И. Образовательный ценз современного священника. *Вера и разум*. 1907. № 18. С. 823-831.
8. Кунцевич Л. Съезд харьковских миссионеров 29 ноября 1911 г. *Ревнитель*. 1912. № 1. С. 3-14.
9. Ромашков Д. Задачи пастырского служения, как они представляются по требованию настоящего времени. *Вера и разум*. 1905. № 3. С. 105-117.
10. Сообщения по Харьковской епархии. *Вера и разум*. 1914. № 6. С. 770-797.
11. Холопов С. Миссионер-сотрудник Я.Ф. Глаголев. (Некролог). *Вера и разум*. 1907. Т. 1. № 8. С. 273-276.
12. Церковные известия. *Харьковские губернские ведомости*. 1911. № 627. С. 5.
13. Церковные известия. *Харьковские губернские ведомости*. 1904. № 324. С.3.
14. Шишканов Е. Слобода Большая Бабка Валковского уезда. *Ревнитель*. 1912. № 5. С. 25.
15. Державний архів Харківської області.

V. P. POTOTSKY, PhD (History),

Associate Professor of the Department of Ukrainian Studies

e-mail: v.pototsky@karazin.ua ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6322-3581>

V. N. Karazin Kharkiv National University

4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

THE PHENOMENON OF RELIGIOUS DISPUTE AS MISSIONARY ACTIVITY (ON THE EXAMPLE OF KHARKIV PROVINCE AT THE BEGINNING OF XX CENTURY)

Purpose. The purpose of the article is to highlight the process of expanding the practice of conducting religious disputes in the Kharkov province at the beginning of the 20th century. Public discussions between Orthodox missionaries and representatives of local sectarianism and Old Believers are considered as one of the forms of complex interfaith relationships in the region.

Research methodology. The methodological basis of the article are the principles of historicism and objectivity, implemented by general logical methods (analysis and synthesis), as well as classification, comparative, and periodization methods.

Scientific novelty. For the first time in domestic historiography the intellectual component of the practical activity of functionaries of the internal mission of the Russian Orthodox Church in a certain diocese became the subject of a special scientific study. On the basis of missionary reports, as well as reports of secular publicists and messages from sectarians, the role of the organizers of these disputes was considered, the range of issues under consideration was outlined, and the peculiarities of the behavior of the participants were analyzed.

Conclusions. At the beginning of the 20th century, the inter-confessional situation in the Kharkiv province noticeably worsened. There were numerous cases of disrespect for Orthodox priests, blasphemy and even violence committed by sectarians of various directions. The same way, representatives of the religious majority very often resorted to aggressive behavior. New missionaries I. Aivazov and D. Bogolyubov tried to return from the confrontation to the competition of ideas. It is they who took the initiative to conduct public debates between representatives of the official church

and adherents of other religious movements. This became especially relevant after the laws of 1905-1906 declaring freedom of conscience in the Russian Empire. The new practice quickly aroused sincere interest and won the sympathy of a wide range of residents of the Kharkiv province. These meetings usually attracted many spectators, were covered in the press, and discussed on the streets. However, the main drawback of such debates was the subjectivity of the perception of their results by the representatives of the opposing sides, when in the absence of clear criteria for victory, everyone could attribute success in the contest.

Key words: religious dispute, missionaries, sects, Kharkiv province.

Referenses

1. Alyokhin A. Trick of the Kharkiv missionary. *Baptist*. 1911. № 4. Pp. 109-110.
2. Arseny (Bryantsev) archbishop. Desirable church reforms at the upcoming All-Russian Local Council. *Faith and reason*. 1907. № 16. Pp. 467-498. (In Russian).
3. Conversation with a Stundist A. Alyokhin. *Baptist*. 1911. № 7. Pp. 54-55. (In Russian).
4. Bushev A. Stundist «piety». *Kharkiv Provincial Gazette*. 1911. № 629. P. 5. (In Russian).
5. Glagolev Ya. The darkness of the schismatics. *Faith and reason*. 1906. V. 2. Pp. 914-917. (In Russian).
6. Gorain I. The ideal of shepherding and the secular aspirations of the modern clergy. *Faith and reason*. 1907. № 9. Pp. 394-402. (In Russian).
7. Gorain I. Educational qualification for a modern priest. *Faith and reason*. 1907. № 18. Pp. 823-831. (In Russian).
8. Kuntsevich L. Congress of Kharkiv missionaries, November 29, 1911. *Apologist*. 1912. № 1. Pp. 3-14. (In Russian).
9. Romashkov D. Tasks of pastoral ministry, as they appear according to the demands of the present time. *Faith and reason*. 1905. № 3. Pp. 105-117. (In Russian).
10. Messages on the Kharkiv diocese. *Faith and reason*. 1914. № 6. Pp. 770-797. (In Russian).
11. Kholopov S. Missionary employee Ya. F. Glagolev. (Necrologue). *Faith and reason*. 1907. T. 1. № 8. Pp. 273-276. (In Russian).
12. Church news. *Kharkiv Provincial Gazette*. 1911. № 627. P. 5. (In Russian).
13. Church news. *Kharkiv Provincial Gazette*. 1904. № 324. P. 3. (In Russian).
14. Shishkanov E. Sloboda Bolshaya Babka of Valkovsky district. *Apologist*. 1912. № 5. P. 25. (In Russian).
15. State Archives of the Kharkiv region.